

Florus Bizáncban?

Néhány évvel ezelőtt megkíséreltem nyomon követni Florus antik és kora-középkori utóéletét,¹ s ez a dolgozatom, amely az *Athenaeum* hasábjain jelent meg, azóta már „kézikönyv” szinten is regisztráltott, mégha K. SALLMANN kifejezésre is juttat annyi fenntartást: kívánatos lett volna azt is tisztázni, hogy Florus ezen továbbélése alkalmanként milyen közvetítéssel történt.² Bár ez a vizsgálat valóban nem lett volna érdektelen, s esetleges pótlását a későbbiekben talán fontolóra lehet majd venni, mégis ezen probléma tisztázását egyelőre meglehetősen nehéznek, mi több: szinte megoldhatatlannak találom a rendelkezésre álló igen hiányos és bizonytalan anyag miatt.

Igaz, kézenfekvő lenne pl. feltételezni, hogy Augustinus (Szt. Ágoston) Orosiusnak épp az ő számára készített kivonata alapján használta Florus *epitoméj*át, ám végülis ennek ellentmondani látszik az a körülmény, hogy míg Orosius a maga történeti munkájában a florusi mű szöveghagyományának alapvetően a c-változatát követi, addig Augustinus *De civitate Dei*-je (*liber III*) mindenekelőtt a textus a-tradícióját használja. Ez pedig főképpen úgy magyarázható, hogy a hippói püspök a másik szenttől függetlenül élt Florusszal mint forrással, s az is magától értetődő, hogy az *epitomé* mindkét szövegváltozata megvolt már Észak-Afrikában a Kr.u. 5. század elején. Ugyanakkor persze az sem zárható ki teljesen, hogy maga Orosius volt az, aki különböző időpontokban más-más szövegváltozatban használta Florust, más variánst kivonatolva Augustinusnak, és másik hagyományt követve önálló munkájában. Ám valljuk meg, hogy ez az utóbbi feltételezés kevésbé látszik valószínűnek. Ami a későbbi szerzőket illeti, M.D. REEVE-nek valóban igaza van abban, hogy Freculphus elsősorban Iordanes közvetítésével ismerte Florust,³ mégis - mint megjelenés előtt álló Florus-kiadásom apparátusából kitűnik - Freculphus helyenként az a-változattól eltérő e-hagyományt is alapul venni látszik, úgyhogy részéről sem kizárt Florus munkájának közvetlen olvasása, miként Iohannes Saresberiensisről is hasonlótl mondhatunk el. Mivel pedig ilyen módon meglehetősen bizonytalanná válik Florus direkt illetve indirekt továbbélésének szétválasztása, egyelőre hagyjuk tisztázatlanul ezt a kérdést, felvetve ugyanakkor egy másik problémát.

¹ L. HAVAS, *Textgeschichte des Florus von der Antike bis zur Frühen Neuzeit*, *Athenaeum*, n.s. 80, 1992, 433-469.

² K. SALLMANN (ed.), *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike. Die Literatur des Umbruchs von der römischen zur christlichen Literatur*, München, 1997, 327-335.

³ M. D. REEVE, *Freculf of Lisieux and Florus*, *RHT*, 19, 1989, 381-390.

Korábban Florus utóéletét csak a latin szerzők körében vizsgáltuk meg, holott annak is érdemes utánajárni: nem volt-e Florus hatással a görög nyelven író szerzőkre, hiszen közsímet, hogy a latin irodalom is befolyással volt a görögre, mégha ennek mértéke messze elmarad is a fordított irányú hatástól. Az is jól ismert továbbá, hogy az új Róma, Constantinopolis megszületése óta a latin nyelvű munkák még inkább jelen voltak a Mediterráneum keleti felében,⁴ s később az is megtörtént, hogy a Karoling-korban néhány latin szerző kézírata innen jutott vissza Európa nyugati felére,⁵ ahonnan nem egy auctor munkássága sajnálatos módon eltűnt.

Amikor végigtekintettem Florus utóéletén a késő-antik latin nyelvű irodalomban, feltűnt, hogy bár történeti műve szövegének ismerete nyilvánvaló Minucius Felixnél, Tertullianusnál, Rufius Festusnál (Festus Rufus?), Hieronymusnál, Orosiusnál és Augustinusnál, e szerzők egyike sem utal rá névszerint. Ez annál különösebbnek mutatkozik, mert Florusra mint történetíróra az egyetlen névszerinti hivatkozás éppen egy görög szerző görög nyelvű munkájában fordul elő. Ez az információ Ióhannés Malalásnál található. Ennek a hivatkozásnak a tényszerűségét MOMMSEN óta tudtommal senki sem vonta kétségbe,⁶ már amennyiben tudomásuk volt erről a körülményről. A fentebb elmondottak alapján ez a tudomásul vétel éppenséggel indokoltnak is látszhatik, holott valójában a szóbanforgó Malalas-utalás *in concreto* nagyon is problematikusnak mutatkozik.

Vizsgáljuk meg tehát közelebbről Malalas hivatkozását s a szövegösszefüggést, amelyben előfordul. Rómának a III. (Nagy) Antiochos elleni háborújáról (Kr.e. 196-190) beszámolva, Malalas a következő hivatkozással él, mintegy megadva forrását: καθὼς ὁ σοφώτατος Φλώρος ὑπεμνημάτισεν ἐκ τῶν Λιβίου συγγραμμάτων (chron., VIII O 270 p. 211 Dindorf). Ez önmagában valóban azt igazolná, hogy a bizánci szerző minden bizonnyal Florusból merítette beszámolóját a szíriai hadjáratról. Ám ha egybevetjük a görög szöveget a latin nyelvű *epitomé* előadásával, kiderül, hogy Florus írása semmiképp sem lehetett közvetlenül a görög beszámoló előképe.

A *Chronographia* ugyanis a következőkről tájékoztat: Antiochos, Asia királya pedig, bízva csapataiban, szövetséget köt Hanniballal, és hadseregét elővezetve Bithyniából, vele együtt indult a rómaiak ellen. Amikor a római senatus ezt meghallotta, a másik Scipiót jelölte ki consulnak, az előbbi Scipio fivérét, egy iparkodó férfit: őt küldte a senatus a két király ellen, akiknek útját is állta, s miután mindkét részről ádáz csatát vívtak, sokan elestek. Hannibal látva, hogy milyen nagy Scipio ereje, és hogy mindenütt ő kerül ki győztesen, megfutamodik, és megmérgezve magát, önmaga dönt haláláról. Amikor pedig Antiochos látja, hogy Hannibal megfutott, maga is hátat fordított. Őt Scipio egészen Isauriáig, a Tauros hegységig üldözte. Miután Antiochos ide eljutott, követek útján kérte Scipiót, hogy fogadja

⁴ L. D. REYNOLDS (ed.), *Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics*, Oxford, 1983, pp. XV, XVII—XVIII.

⁵ Vö. G. BONAMENTE, *La dedica del Breviarium e la carriera di Eutropio*, GIF, 29, 1977, 274—297; IDEM, *La biografia di Eutropio lo Storico*, Annale della Facoltà di Lettere e Filosofia 19, Università di Macerata, 1977, 161—210; ST. RÄTTL, *La lecture chrétienne du Bréviaire d'Europe* (9,2—5) par Jérôme et Orose, Latomus, 56, 1997, 264—278.

⁶ TH. MOMMSEN, *Philologische Schriften*, XIV: *Kritische Miscellen*, Berlin, 1909, 91 k., vö. F. RÜHL, *Die Verbreitung des Iustinus im Mittelalter*, Leipzig, 1871, 5; M.D.REEVE, i.m., 386.

kegyébe, mert ő csak idegen szerepet játszott, a rómaiak ellen viszont semmi ellenségeset sem forralt. Scipio tehát fogadta őt, és egy senatusi határozat alapján a rómaiak adófizetőjévé tette, mégpedig azzal a feltétellel, hogy amíg él, évente - némely más dolgon kívül - négy *talentum* aranyat és ugyanannyi ezüstöt ad. Scipio lakomát rendezve, meghívta Antiochost, akinek mint királynak átengedte az első helyet. Így Scipio tekintélyében gyarapodva tért vissza Rómába. - Malalas ezt az eseménytörténeti sort tulajdonítja a Livius alapján dolgozó „igen bölcs” Florusnak.⁷

A Kr. u. 1/2. század fordulóján élt latin nyelvű történetírónak azonban egészen más a beszámolója. Florus is utal ugyan arra, hogy Antiochos felbujtója Hannibal volt, s hogy a római sereg fővezére Scipio lett, aki mellett önkéntes alvezérként tartózkodott testvére, Africanus. Előlük Antiochos visszavonul, s a rómaiak a Maeander (Maiandros) folyó mellett, illetve a Sipylus hegyénél vernek tábor. Ettől az utóbbi közléstől Malalas már alaposan eltér, mert ő más helymegjelölést ad. Florus ezenkívül mit sem szól Hannibal öngyilkosságáról, a szíriai királyra kivetett adóról, vagy egy olyan lakomára történő meghívásáról, ahol az utóbbi foglalta el a főhelyet (1,26/2,8/). A latin történetíró végül arról sem beszél, hogy Scipio tekintélyében gyarapodva tért volna haza Rómába.

Mindebből vagy azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Malalas esetleg más forrással vagy éppen forrásokkal kontaminálta Florust, vagy pedig egészen más kútfő alapján dolgozott, és szokása szerint a római történetírót pusztán azért említette, mert számára rangos volt ez a név. Ennélfogva a fentebb kifejtettek ellenére a hivatkozás tényének önmagában is van jelentősége, mert minden álsága dacára van bizonyos jelentősége Florus későantik utóéletére vonatkozólag.

Fölvetődhetik azonban esetleg egy olyan megoldás is, hogy vajon Malalas nem a liviusi *periochae*-re utalt-e, amelyeket a későbbi kéziratos hagyomány, sőt még az első kiadók is Florus nevéhez kapcsoltak. Ez a megoldás sem állja meg azonban a helyét, mert a 37. és a 38. könyv ránk maradt kivonata részben más adatokat tartalmaz, mint amelyekről Malalas szól, részben pedig több információ meg sincs a kivonatokban. Így legfőképpen még az a lehetőség jöhetne számításba, hogy a görög történetíró egy másik Livius-kivonatot használt, mint amely ma ismeretes, s ő ezt tulajdonította Florusnak. Ennek a hipotézisnek azonban azért nincs sok valószínűsége, mert Malalas közlései számos ponton eltérnek az

⁷ Ioannis Malalae Chronographia L. VIII p. 210 ed. DINDORFIUS: ὁ Ἀντίοχος ὁ τῆς Ἀσίας βασιλεὺς πεισθεὶς τῷ Ἀννιβαῶν συνέμιξε, καὶ ἀπήλθε μετ' αὐτοῦ κατὰ Ῥωμαίων, θαρῶν τῷ ἰδίῳ στρατῷ, ἐκ τῆς Βιθυνίας ἐξορηθήσας. καὶ ἀκούσαντες οἱ Ῥώμης συγκλητικοὶ τοῦτο προεβάλλοντο ὑπατον δυνατὸν, τὸν δευτέρου Σκηπίου, τὸν ἀδελφὸν τοῦ πρώτου Σκηπίου· καὶ ἐπεψαν αὐτὸν κατὰ τῶν δύο, Ἀντίοχου τοῦ βασιλέως Ἀσίας καὶ Ἀννιβαῶν τοῦ ἡγήτορος τῆς Ἀφρικῆς. καὶ ἀπαντήσας αὐτοῖς συνέβαλε πόλεμον μέγαν μετ' αὐτῶν καὶ σφαγέντων πολλῶν, ἰδὼν ὁ Ἀννιβαῶν τὴν τοῦ Σκηπίου δύναμιν καὶ ὅτι τὰς ἐπάνω φέρει, ἐφυγε· καὶ ἑαυτῷ παραχρησάμενος κίπιας ἀπέθανε. καὶ ἑωρακῶς ὁ Ἀντίοχος τὸν Ἀννιβαῶν φυγόντα ἔδωκε νότα· καὶ κατεδίωξεν αὐτὸν ὁ Σκηπίων ἕως τοῦ ὄρους τῆς Ἰσαυρίας τοῦ λεγομένου Ταύρου· καὶ ἀνελθὼν ἐκεῖ ὁ Ἀντίοχος ἐπεμψε πρὸς αὐτὸν πρέσβεις, παρακαλῶν αὐτὸν, ὡς μηδεμίαν ἐχθρὰν ἔχων κατὰ Ῥωμαίων ἀλλ' ὑπὲρ ἄλλου πολεμῶν. καὶ ἐδέξατο αὐτὸν ὁ Σκηπίων, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ὑπὸ Ῥωμαίους κατὰ γνώμην τῆς συγκλήτου Ῥώμης πρὸς τὸ παρέχειν αὐτὸν καθ' ἑκαστον ἔτος Ῥωμαίοις χρυσοῦ τάλαντα τέσσαρα καὶ ἀργύρου καὶ ἄλλα τινὰ ἄχρι τῆς αὐτοῦ ζωῆς. καὶ ποιήσας ἄριστον ὁ Σκηπίων ἐκάλεσεν αὐτὸν καὶ παρέσχεν αὐτῷ τὸν πρῶτον τόπον, τιμήσας αὐτὸν, ὡς βασιλέα. καὶ μετὰ δόξης ἀνήλθεν ὁ Σκηπίων ἐν τῇ Ῥώμῃ, καθὼς ὁ σοφώτατος Φλώρος ὑπερνημίτισεν ἐκ τῶν Λιβίου συγγραμμάτων.

eredeti liviusi könyvek információitól is, amelyek viszont Florus vagy más epitomatorok számára mégis csak irányadók voltak.

Mindezek figyelembevételével le merem szögezni, hogy MOMMSEN és az egész eddigi Florus-filológia felfogásával ellentétben: Malalas nem ismerte közvetlenül történetírónk munkáját. Ugyanakkor az a tény, hogy a görög szerző tekintélyként mégis rá hivatkozik, biztossá teszi, hogy Florus munkássága a Római Birodalom keleti területein is ismert volt, ide értve még az ókor alkonyát és a középkor hajnalát is. Ezt támasztja alá az a körülmény is, hogy a görög költők is számontartják Florus munkásságát, természetesen mint poétáét. Már C. MORELLI joggal gondolt arra, hogy egy bizonyos Pollianos nevű görög költő valójában a mi Florusunkra utal, amikor megszólít egy bizonyos nem túl szerencsés Φλωρος nevű költőt.⁸

Mindezek alapján Florus tevékenységének ismeretével a Római Birodalom keleti felében és Bizáncban valamilyen mértékben mindenképpen számolnunk kell, s hatása a birodalom más területein csak még inkább érvényesülhetett, még akkor is, ha az auctorok belőle merítve, nem említik a nevét.⁹ Az antikvitás kései szakaszában ugyanis már semmiképpen sem volt kötelező névszerint utalni a forrásra, még annyira sem, mint korábban, amikor ugyancsak megszokott volt a hivatkozások mellőzése. Ezért, noha Florusunk nevével az ókorban ritkán találkozunk, bizonyos utóéletével már ekkor számolhatunk, hiszen e nélkül szövege sem maradt volna ránk. Ráadásul Florus mindegyik általa művelt műfajban hatott, nemcsak a történetírókat ismerték ugyanis, hanem a költőket (SHA, Hadr., 16,3; Anthologia Palatina, 11, 128) és a dialogusszerzőket is (Hieronymus).

⁸ C. MORELLI, *Floro e il Certame capitolino, Atene e Roma*, 19, 1916, 103—106.

⁹ Florus hatását a görög ajkú szerzőkre részben az is magyarázhatja, hogy az organikus történelemfelfogás erősen élt mind a császárkori görög nyelvű irodalomban, ahogy azt pl. Eusebios Constantinus életéről szóló munkája is bizonyítja (vö. Eusebius Werke I 1: *Über das Leben des Kaisers Konstantin*, hrsg. FR. WINKELMAN, Berlin, 1975, I. pl. 69,1), mind a korai bizánci irodalomban, így pl. Zósimosnál is (vö. Z. PETRE, *La pensée historique de Zosime*, CIST., 7, 1965, 263—272). Ezért nem maradhatott Malalas számára sem ismeretlen ez a nézet (I. H. GELZER, *Sextus Iulius Africanus u. die byzantinische Chronographie*, Leipzig, 1898 (= Hildesheim, 1978), főleg 129 skk.